

Az európai egység gondolat politikai eszmetörténete

(Kurzusleírás, 2007)

Bóka Éva, Ph.D

A kurzus célja

A kurzus az európai civilizációról folytatott, és napjainkban újra megélénkülő vitákhoz kapcsolódik. Célja a demokratikus Európa-gondolat politikai eszmetörténetének tanulmányozása az európai civilizáció közösség-szervező kísérletei, a jogállam-szervezési eszmék, a joggyakorlat, és a politikai realitás síkján a nemzetekfelettséghez vezető hosszú úton. A sok évszázadot átfogó szemlélődés középpontjában lényegében a következő kérdések állnak: Mit gondoltak az európai civilizációról, és más civilizációkról az európai gondolkodók a társadalomszervezési eszmék és gyakorlat szempontjából? Milyen szerepet töltött be a demokratikus Európa-gondolat az európai civilizáció politikai eszmetörténetében, és jogállamszervező gyakorlatában? Mi a demokratikus Európa-gondolat és Európa-eszme jelentése, s voltaképpen ki is nevezhető európainak? E kérdéseket a kurzus széles jogállamszervezésre, és a politikai gondolkodás eszmetörténetére vonatkozó forrásanyag alapján tárgyalja a 14. századtól napjainkig. A hallgatók megismerkedhetnek az álmok világát megjelenítő híres európai egységtervekkel, az emberek közötti békés együttműködést szorgalmazó béketervekkel, a háborús és expanzív hódító politikát valamint a nacionalizmust és rasszizmust támadó politikai esszéekkel, az egyes európai népközösségek szabadságharcos föderatív közösség-szervező kísérleteivel, együttélési szabályaival, neves alkotmányaival, jogharmonizáló politikájával, a közösségek egymás közötti kapcsolatait jellemző reális viszonyokkal, valamint a modernizáció és a nyugatosítás problémájával. A kurzuson egy a történelem során állandó hatalmi harcok között élő, sok népből és országból álló, az európai kontinensen és szerte a világban terjeszkedő kétarcú politikai kultúra története bontakozik ki, melyet a békés együttélést szorgalmazó javító eszmék folyamatos jelenléte, a romboló tendenciák állandó oppozíciójának az államszervezési gyakorlatban kifejlődött képessége tesz értelmes kultúrává.

A kurzus célja továbbá az európai identitásról való gondolkodás az európai egység gondolat jelentős nyugat és közép-európai képviselőinek a gondolatai, és a szélesebb civilizációk közötti összehasonlítás alapján. Voltaképpen annak vizsgálata, hogy hogyan építkezik az európai civilizáció a történelem során, s hogyan lehet-e mindezzel identitást vállalni: melyek azok az eszmék, és jogállamszervező események, amelyek elősegítették a demokratikus jogállami rendezőelvek, valamint a perszonalizmus és a közösségi autonómia elvén alapuló föderalizmus eszméjének a kialakulását és fokozatos térnyerését a szuverén nemzetállamok expanzív és hatalmi politikájával szemben. Mindennek szemléltetésére a hallgatók olyan fontos jogállami, nemzetközi jogi és emberi jogi dokumentumokat tanulmányozhatnak, mint például az angol Magna Charta, a svájci konföderáció alapító okirata (Morgartenbrief), a holland föderáció egyezménye (Utrechti unió), Virginia állam és az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya, Az ember és polgár jogainak deklarációja (1789), az 1791. évi francia alkotmány, az 1848-49-es svájci, frankfurti és kremsieri (osztrák) alkotmány, Wilson 14 pontos békeprogramja, a Népszövetség Alapokmánya (1919), az Egyesült Nemzetek Alapokmánya, Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata, az Európa Tanács Alapszabálya, Az emberi jogok európai deklarációja, és az európai integráció alapszerződésai. A híres történelmi nyilatkozatok, szerződések, alkotmányok és emberi jogi dokumentumok kiegészülnek a politikai eszmék világát bemutató nevezetesebb a világföderáció és ezen belül az

európai föderáció megvalósítását szorgalmazó tervezetekkel és népjogi értekezésekkel. Példaként Dubois, Pogyebrád, Erasmus, Suarez, Vitoria, Grotius, Althusius, Maximilien de Béthune - Duc de Sully, Emeric Crucé, William Penn, Charles Irénée Castel de Saint Pierre, Emeric Vattel, Paine, Immanuel Kant, Victor Hugo, Eötvös, Palacky, Mazzini, Proudhon, Lord Acton, Naumann, Jászi, Renner, Coudenhove-Kalergi, Briand, Ortega y Gasset, Schuman, Monnet, Spaak, Adenauer, Spinelli, Hallstein, Tindemans, Delors, Mitrany, Moravcsik, De Gaulle, Thatcher európai föderációra/konföderációra és a népjog alapelveire vonatkozó gondolatai kerülnek bemutatásra.

Az ajánlott dokumentumok és irodalom elemzése alapján nyomon követhető a békés demokratikus jogállamszervezés alapelveinek, az emberi jogok és kötelezettségek elvének, és a nemzetközi jognak a fejlődése a 14. századtól a 21. századig a demokratikus Európa-gondolat és a békés világföderáció gondolatának politikai eszmetörténete fényében. Az európai civilizáció közösségszervező eszméinek, jogi és politikai gyakorlatának a kínai és a japán civilizációval való összehasonlítása, és a globalizáció kereteibe való helyezése elősegíti az európai civilizáció problémafeltáró kutatását Európa építésének elméletére és gyakorlatára koncentrálni a nemzetekfelettséghez vezető hosszú úton. Egyúttal segít megtalálni azokat az elveket és utakat, melyek elősegítik a civilizációk békés egymás mellett élését.

A kihívás voltaképpen annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy egyetemes érvényűnek tekinthető-e az európai civilizáció államszervező és a nemzetközi kapcsolatokat szabályozó alapelvei, s milyen reformokra van szükség a békés nemzetközi viszonyok kialakítása céljából? Hogyan értékelhető például ebből a szempontból a többszintű kormányzás elvén nyugvó új típusú föderatív-konföderatív Európai Unió?

Témák:

1. Bevezetés: Viták az európai civilizációról; A társadalomról való európai és ázsiai gondolkodás különbségei, s annak eszmetörténeti és jogállam-szervezési megnyilvánulásai. A kínai, a japán és az európai államszervező gondolkodás és gyakorlat főbb jellemzőinek összehasonlítása.
2. Az európai kultúra görög, római, és keresztény gyökerei; a középkori keresztény vallásos mentalitás által dominált keresztény (európai) egységgondolat (Respublica Christiana) főbb jellemzői, pozitív és negatív hatásai az európai civilizáció fejlődésére.
3. A civil állam eszméjének kialakulása és rendezőelvei: Az európai egységgondolat története a 14-18. században. A feudális-monarchikus diplomácia államszervező gyakorlata és kritikája. A feudális társadalom felváltása a polgári kormányzat alapelveivel. A főbb állomások: az angol Magna Charta, a svájci konföderáció alkotmánya, a zsarnoki elnyomás elleni szabadságharc jegyében született holland védelmi típusú föderáció (Utrechti Unió), az angol alkotmányos monarchia megszületése Locke gondolatai alapján, a Virginia Bill of Rights, az amerikai gyarmatok lázadása a jogsértő angol királyság ellen, az európai államszervezés javítóeszméinek az amerikai alkotmányban való szerepeltetése, a francia Az ember és polgár jogainak deklarációja, melynek demokratikus alapelvei válnak a 19. századi nemzetállami keretekben folyó modernizálás rendezőelveivé. E nagy társadalomszervező események háttérben pedig ott munkál az európai államok békés és demokratikus szövetségének a létrehozásáról való gondolkodás folyamatossága, mely a társadalmi gondolkodást gyökeresen átalakító egyetemes európai mozgalomban, a Felvilágosodásban éri el csúcspontját. Mindezt olyan híres Európa egységéről megfogalmazott tervezetek bizonyítják, mint Sully terve az európai konföderációról, Saint-

Pierre terve az örök békéről és Rousseau kritikája, Penn béketerve, valamint Locke és Montesquieu munkássága.

4. A negyedik téma a francia forradalom hatására az egyes európai országokban elinduló belső polgári modernizálási politikák összehangolására született elképzelésekkel foglalkozik. A központban Kant nagyhatású örök béke tervezete áll, s a korszak gondolkodóinak erre való reakciója. Ugyancsak itt kell említeni egy az európai egység gondolat szempontjából korszakváltó gondolkodót, Saint-Simont, aki a demokratikus európai egységeszméről gondolkozván korát meghaladó éleslátással fogalmazta meg a parlamentáris demokrácián alapuló föderatív európai szövetségi állam tervét, mint sok nép együttélésének demokratikus jogállami keretét.
5. Az ötödik téma az európai egység megteremtésére vonatkozó föderatív és konföderatív eszmék, és a nemzeti szuverenitást féltve őrző föderáció ellenes nacionalista eszmék esélyeivel foglalkozik a nemzetállamok korának Európájában. Az európai föderáció problémájának tárgyalása során Tocqueville európai és amerikai társadalomszervezést összehasonlító gondolatai, az amerikai alkotmánynak az egyes európai alkotmányok (Svájc, Németország) reformjára kifejtett hatása, Mazzini sok vitát kiváltott Fiala Európa mozgalma, és a vele szemben álló Proudhon elképzelései kerülnek tárgyalásra. A Habsburg Birodalom gondolkodói közül Palacky, Széchenyi, Eötvös, Kossuth, Renner, Naumann, Jászi, Masaryk nemzetről, államról, és föderációról megfogalmazott gondolatairól lesz szó. E gondolkodók a soknemzeti demokratikus föderalista állam megteremtésének a kihívásával néztek szembe egy olyan korban, amikor a korszak az azt kívánta, hogy több nép együttélését demokratikus jogállami formában a személyi jog és a közösségi autonómia elve alapján oldják meg. A nyugat-európai államszervezési gyakorlat a nemzetállamok kialakulása során ezt a problémát nem oldotta meg. A Habsburg Monarchia gondolkodói a békés és egységes Európa szempontjából olyan fontos a föderatív soknemzeti jogállamra és az emberi jogok alapelveire vonatkozó gondolatokat fogalmaztak meg, mint a személyi elv (Eötvös, Renner), a nemzeti kisebbségek jogai (1868. évi magyar nemzetiségi törvény), és a többszintű kormányzás elve.
6. A hatodik téma a nemzetállamok nagy háborúját tárgyalja, valamint az annak hatására kibontakozó diplomáciai forradalmat. Bemutatja a Wilson által javasolt új demokratikus nemzetközi diplomáciai rendezőelveket, melyek a népszuverenitás elve és az annak megfelelő nemzeti önrendelkezési jog egy nemzetközi szervezet kontrollja alatt. Foglalkozik a Népszövetség alapokmányával, mely a nemzetközi törvényes jogrend érvényben lévő szabályzatának szerepét töltötte be az ENSZ megalakulásáig. Elemzi azokat az okokat, melyek a wilsoni béketeremtő kísérlet kudarcát eredményezték. Ezek között a legfontosabb, hogy a monarchikus diplomácia expanzív, hatalom kiterjesztő imperialista módszerei és eljárásai életben maradtak és a népszuverenitás és a nemzeti önrendelkezési jog új elvével keveredtek a politikában. Az eredmény a "szuverén nép", a tömegek frusztrációja és kiábrándultsága volt, mely fasiszta és kommunista totalitárius diktatúrák létrejöttéhez és egy újabb világháborúhoz vezetett. Mindebből az következik, hogy a népszuverenitás és a nemzeti önrendelkezési jog konfliktus megoldó működésének a feltétele a demokratikus jogállamiság és a demokratikus nemzetközi jogállapot.
7. A hetedik téma az európai föderalizmus két világháború közötti esélyeit tárgyalja. E téma egyrészt az európai egységeszmét képviselő Páneurópa Mozgalomnak a programjával és vezetőjének Coudenhove-Kalerginek az eszméivel, másrészt Briand európai egységet megteremtési szándékozó politikai mozgalmával foglalkozik. A japán és az európai gondolkodás hatása alatt nevelkedő Coudenhove-Kalergi a demokratikus európai

alkotmányos föderalizmus teoretikus megfogalmazója, s az Európai Egyesült Államok megteremtéséért folytatott politikai harc vezető politikusa volt. Ő kísérte meg először tudatosan összefoglalni, hogy mi az, ami az európai civilizációból más civilizációk számára megfontolandó, és követésre méltó. Az Európai Egyesült Államokat demokratikus föderatív szervezetszerű autonóm jogállamok szövetségeként képzelte el, melyek a közös érdekelttségű területeken nemzetek feletti intézmények kereteiben működnek együtt. A számos vitát kiváltó európai nemzeti és kisebbségi probléma megoldását az emberi jogok érvényesülésétől, és az emberiség közös morális kódexének a megalkotásától tette függővé. Az európai egység megteremtését a hivatalos európai politika céljává tevő vezető francia politikus, Briand Memoranduma pedig az Európai Unió közvetlen gondolati elődjének tekinthető.

8. A nyolcadik téma azt tárgyalja, hogy miért nem volt sikeres a tömegek körében az európai demokratikus föderáció létrehozását célul kitűző értelmiségi politikai mozgalom. Vázolja azt a következetes harcot, amelyet a Páneurópa mozgalom képviselői - mindenekelőtt Ortega y Gasset, Thomas Mann és R. Coudenhove-Kalergi - vívtak az európai diktatúrák és diktátorok, Mussolini fasiszta, Hitler nemzeti szocialista és Sztálin kommunista totalitárius rendszerei ellen a két világháború között. Ugyancsak e téma keretében kerül sor az antifasiszta ellenállási mozgalomnak a háború utáni demokratikus európai államszövetség létrehozására vonatkozó föderalista tervezetei tárgyalására.
9. A kilencedik téma az európai egység létrehozását célul kitűző demokratikus Európa Mozgalom történetével foglalkozik a második világháború után. Megvilágítja az útkereséssel eltöltött éveket, mely időszak alatt a demokratikus európai egység gondolat hívei definiálták a békés európai népközösség rendezőelveit. E rendezőelvek kialakítása során az ENSZ alapokmányát és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát tekintették mércének. Az 1949-ben megalakuló Európa Tanács e rendezőelvek alapján fogalmazta meg alapokmányát, és az emberi jogok európai deklarációját. A kurzus a továbbiakban azzal foglalkozik, hogy hogyan jön létre a nemzetekfelettség Európában, hogyan alakulnak ki az európai jog körvonalai, s milyen a föderalisták és az unionisták közötti politikai viták és egyezkedések kísérik e folyamatot (Schuman, Monnet, Mitrany, Spinelli, De Gaulle, Hallstein, Tindemans, Delors, Fischer, Moravcsik, Thatcher). E folyamat jelentős állomásai: az Európai Szén és Acél Közösséget létrehozó Párizsi Szerződés (1951), az Európai Gazdasági Közösséget és az Európai Atomenergia Közösséget létrehozó Római Szerződések (1957), a három közösség végrehajtó szerveinek egyesítéséről szóló szerződés (1965), az Egységes Európai Okmány (1986), a Maastrichti, az Amszterdami, és a Nizzai Szerződések. E téma foglalkozik a többszintű kormányzás elve alapján működő új típusú föderalista-konföderalista unió és az európai jog egyetemes jelentőségének a kérdésével is.
10. A tizedik téma azt kutatja, hogy mik az európai civilizáció főbb jellemzői, létezik-e európai identitás, s mit jelent európainak lenni.
11. A tizenegyedik téma a nyugatosítás és a modernizálás pozitív és negatív szerepét vizsgálja az ázsiai civilizációk fejlődésében. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy a gyarmatosítás és expanzió során a más civilizációk számára közvetített európai civil nemzetállam koncepció, és a szuverén nemzetállamisághoz kapcsolódó nacionalizmus hogyan befolyásolta az ázsiai civilizációk fejlődését. Hogyan értékelhető a nyugatosítás/európaizálás jelensége? Egyetemes érvényűnek tekinthetők-e az európai civilizáció állam- és nemzetközi közösségszervező alapelvei, vagy sem? Mit jelent az európai jog, és az európai emberi jogok a nem európai civilizációk számára? Milyen szerepet tölthet be az Európai Unió a globalizáció folyamatában?

12. A tizenkettedik téma azt vizsgálja, hogy hogyan képzelik el a nyugati civilizáció gondolkodói a globális civil társadalmat (David Held, Mary Kaldor, John Keane), és a civilizációk közötti kapcsolatokat (Huntington vita). Hogyan látják a nyugati civilizáció és az Európai Unió szerepét a nemzetközi kapcsolatok alakításában? Hogyan teremthető demokrácia az államok között?

Az európai civilizáció politikai eszmetörténetét a jogtörténeti és a politikai eszmetörténeti források és irodalom alapján tárgyaló kurzus voltaképpen a kutatás szintjén szeretné belevonni a demokratikus gondolkodású és tanulni vágyó fiatalokat abba az európai kultúrában évszázadokon keresztül folyó intenzív gondolkodásba, melynek célja egyrészt a békés és demokratikus közösség-szervező rendezőelvek megfogalmazása és továbbfejlesztése a mindenkori társadalmi igényeknek és kihívásoknak megfelelően. Másrészt, az ehhez szorosan kapcsolódó demokratikus nemzetközi közösség kialakítása azért, hogy az emberek ne pusztítsák el egymást és javaikat fanatikus gazdasági és politikai hatalmi érdekharcolatok szolgálatáért, s mindehhez a civilizációk közötti kulturális különbségeket ürügyül használva. Ennek a hatalom humanizálásáért évszázadokon keresztül folytatott harcnak ugyanis olyan kiemelkedő eredményei vannak, mint a közösség-szervezés demokratikus szabályainak és az emberi jogok és alapvető szabadságok elveinek a kifejlődése és fokozatos érvényre jutása az államszervezésben, és az államok közötti kapcsolatokban. Ugyancsak e harc eredményének tekinthető az Európai Unió létrejötte.

A történelem azt tanúsítja tehát, hogy a jelenkor embere, a megelőző századok embereihez hasonlóan, tudatosan és kritikusan kell hogy bekapcsolódjon a békés világföderáció részét képező demokratikus Európai Közösségről, és a világ államai (országai) közötti demokrácia megteremtéséről folyó jogállami, nemzetközi és emberi jogi gondolkodásba, és a legjobb tudása szerint kell hogy cselekedjen, ha el akarja kerülni a háborús konfliktusokat és pusztítást. Ehhez kíván segítséget nyújtani a hallgatóknak ez a kurzus.

Irodalom

Tananyagok

A kurzus előadásainak anyaga megtalálható:

Bóka, Éva (2003): *Az európai egység gondolat politikai eszmetörténete. Kézirat.* Internet, 2007: <http://www.eva-boka.name>

Tankönyv: Bóka, Éva (2001): *Az európai egység gondolat fejlődéstörténete.* Napvilág, Budapest.

Irodalom és dokumentumjegyzék: <http://www.ivan-herman.net/Eva/2006/KurzusCorvinus.html>

Ajánlott irodalom

Berger, Peter L. – Samuel P. Huntington (2002): *Many Globalizations. Cultural Diversity in the Contemporary World.* Oxford University Press, Oxford.

Bóka, Éva (2004): *Európa és az Oszmán Birodalom a 16-17. században.* L'Harmattan, Budapest.

Bóka, Éva (2004): *Út a nemzetekfelettséghez.* *Európai Szemle*, 2004. 2.

Bóka, Éva (2004): *A föderalista Európa eszméje a háború után.* *Európai Szemle*, 2004. 4.

Bóka, Éva (2006): *Európai integráció és a föderalizmus eszméje.* *Európai Tükör*. 2006. 6.

- Burgess, Michael (2000): *Federalism and European Union: The Building of Europe, 1950-2000*. Routledge, London.
- Buzan, Barry – Richard Little (2000): *International Systems in World History (Remaking the Study of International Relations)*. Oxford University Press Inc. New York. 241-275.
- David, René (1968): *Major Legal Systems in the World Today (An Introduction to the Comparative Study of Law)*. Stevens and Sons, London.
- Dawson, Raymond (2002): *A kínai civilizáció világa*. Osiris, Budapest.
- Gernet, Jacques (2005): *A kínai civilizáció története*. Osiris, Budapest.
- Harryvan, A. G. and J. van der Harst (eds.) (1997): *Documents on European Union*. Macmillan Press LTD., London.
- Heater, Derek (1992): *The Idea of European Unity*. Saint Martin's Press, New York.
- Heater, Derek (1996): *World Citizenship and Government. Cosmopolitan Ideas in the History of the Western Political Thought*. Macmillan Press Ltd. London.
- Held, David - Anthony McGrew - David Goldblatt - Jonathan Perraton (1999): *Global Transformations (Politics, Economics and Culture)*. Polity Press, Cambridge.
- Herrmann, Richard K. - Thomas Risse - Marilynn B. Brewer (eds.) (2004): *Transnational Identities. Becoming European in the EU*. Rowman & Littlefield Publishers, INC. Oxford.
- Huntington, Samuel P. (1997): *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order?* Simon & Schuster UK Ltd, London.
- Kaldor, Mary (2004): *Global Civil Society. An Answer to War*. Polity, Cambridge.
- Kierzkowski, Henryk (ed.) (2002): *Europe and Globalization*. Palgrave Macmillan, New York.
- Latouche, Serge (1996): *The Westernization of the World*. Polity Press, Cambridge, U.K.
- Mavi, Viktor (szerk.) (1992): *Emberi jogok. Nemzetközi okmányok gyűjteménye*. Emberi Jogok Magyar Központja, Budapest.
- Nelsen, Brent F. - Alexander C-G. Stubb (eds.) (1994; 2003): *The European Union. Readings on the Theory and Practice of European Integration*. Lynne Rienner Publishers, London.
- Nisbett, Richard E. (2003): *The Geography of Thought (How Asians and Westerners Think Differently ... and Why)*. Free Press, New York, London, Toronto, Sydney.
- Réau, Élisabeth du (2001): *L'idée d'Europe au XXe siècle*. Edition Complexe, Bruxelles.
- Rosamond, Ben (2000): *Theories of European Integration*. St. Martin's Press Inc., New York.
- Sansom, G. B. (1987): *The Western World and Japan. A Study in Interaction of European and Asiatic Cultures*. Charles E. Tuttle Company, Tokyo.
- Urwin, Derek (2000): *A közös Európa. Az európai integráció 1945-től napjainkig*. Szerk. Palánkai Tibor. Corvina, Budapest.
- Waters, Malcolm (ed). (1999): *Modernity. Critical Concepts*. Vol. 1. *Modernization*. Routledge, London and New York.